

РОЗВИТОК ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.

*Глущенко В.В., д.е.н., професор, Левченко І.А., аспірант
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Авторами розглянуті тенденції та особливості становлення механізму недержавного пенсійного забезпечення в Україні, його значення з точки зору забезпечення соціальної підтримки відповідних верств населення та одночасного стимулювання процесу накопичення внутрішніх інвестиційних ресурсів для здійснення довгострокових інвестицій в національну економіку з метою забезпечення її прискореного розвитку, а також розвиток механізму недержавного пенсійного забезпечення в процесі реформування пенсійної системи України.

Ключові слова: недержавні пенсійні фонди, демографічна ситуація, контроль та регулювання сфери пенсійного забезпечення, пенсійна реформа, система недержавного пенсійного забезпечення.

Протягом останніх років було прийнято ряд законодавчих актів та нормативних документів, регулюючих діяльність недержавних пенсійних фондів. Але процес їх утворення та подальшого розвитку в Україні є надто повільним з багатьох причин. Недостатність досвіду й системних наукових досліджень, складність створення та впровадження ефективних стимулюючих і регулюючих заходів, недовіра населення до фінансових інститутів як таких та інші невирішені питання на даному етапі становлення НПФ є особливо актуальними. Необхідність розробки обґрунтованої державної політики відносно формування дієвих механізмів добровільного пенсійного страхування, забезпечення державного контролю за діяльністю відповідних фондів також зумовлена негативними результатами функціонування НПФ наприкінці минулого століття. Ефективно працююча система недержавного пенсійного забезпечення є одночасно і суттєвим джерелом підтримки соціальних стандартів в Україні, і засобом накопичення внутрішніх інвестиційних ресурсів, вельми необхідних для прискореного розвитку національної економіки.

Історично НПФ в Україні створювалися у вигляді однорівневої фінансової установи, що виконувала функції недержавного пенсійного забезпечення. З прийняттям Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р., які набули чинності з 1 січня 2004 р., в Україні передбачено створення трирівневої системи недержавного пенсійного забезпечення.

Перший рівень - солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах солідарності, субсидування і здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок Пенсійного фонду.

Другий рівень - накопичувальна система загальнообов'язкового державного страхування, яка базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді і здійснення фінансування витрат на виплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат.

Третій рівень - система недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбаченому законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [1].

Однак, незважаючи на прийняття основних законодавчих актів, не була впроваджена багаторівневність з огляду відсутності інституційної та адміністративної бази, і система все ще перебуває під значним фінансовим тягарем.

Другий рівень пенсійної системи спочатку передбачалося реалізувати в 2008-2009 рр., але згідно з проектом Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи в Україні» від 29 липня 2008 р., впровадження обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування перенесено на 2010-2011 рр., а у 2009-2010 рр. планується лише забезпечення розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Перший рівень – солідарна пенсійна система – в Україні має низку проблем, які загрожують її фінансовій стабільності. Діапазон цих проблем - від системної складності до негативного демографічного становища.

Демографічна ситуація в Україні є дуже складною. Якщо в 1990 р. частка населення пенсійного віку становила 18,0 %, то в 2008р. його чисельність збільшилась і сягає 23,3 % (див. табл. 1). Цілком ймовірно, що до 2050 р. демографічне навантаження зросте до 35% загальної чисельності населення України.

Динаміка показника демографічного навантаження, що визначається як співвідношення чисельності населення у віком понад 65 років до чисельності населення віком 15-64 років, наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка демографічного навантаження *

Рік	Загальна кількість населення, тис.чол.	Кількість населення віком понад 65 років, тис.чол.	Кількість населення віком 0-14 років, тис.чол.	Кількість населення віком 14-65 років, тис.чол.	Демографічне навантаження
1990	51556,5	6174,6	11084,2	34297,7	0,18003
1991	51623,5	6329,1	11029,5	34264,9	0,18471
1992	51708,2	6508,2	10951,4	34248,6	0,19002
1993	51870,4	6690,3	10915,4	34264,7	0,19525
1994	51715,4	6863,3	10767,7	34084,4	0,20136
1995	51300,4	6961,1	10528,7	33810,6	0,20588
1996	50874,1	7059,0	10246,0	33569,1	0,21028

*Розраховано за даними Держкомстату України.

1997	50400,0	7052,8	9952,4	33394,8	0,21119
1998	49973,5	7026,6	9624,5	33322,4	0,21086
1999	49544,8	6901,6	9206,0	33437,2	0,20640
2000	49115,0	6818,9	8781,0	33515,1	0,20345
2001	48663,6	6844,0	8373,3	33446,3	0,20462
2002	48240,9	6978,6	7949,9	33312,4	0,20949
2003	47823,1	7193,5	7569,5	33060,1	0,21758
2004	47442,1	7369,3	7246,3	32826,5	0,22449
2005	47100,5	7507,2	6989,8	32603,5	0,23025
2006	46749,2	7567,2	6764,7	32417,3	0,23343
2007	46465,7	7603,1	6606,4	32256,2	0,23571
2008	46192,3	7506,7	6501,1	32184,5	0,23324

Чисельність платників внесків на пенсійне страхування становить 15,2 млн. осіб, а чисельність пенсіонерів – 13,8 млн. [2], тобто вже сьогодні пересічний платник внесків фінансує 90,8% середньої пенсії, а в окремих регіонах - ще більше. При цьому частка пенсійних видатків у ВВП країни вже перевищує 15% [2].

Україна – не єдина держава, що стикається з подібною проблемою, тому розглянемо досвід інших країн в цій сфері. Одним з напрямків реформування є *збільшення віку виходу на пенсію*. В Чехії цей показник виріс у 2006 р. до 62 років для чоловіків та 61 року для жінок, в Угорщині - 62 років, в Литві – до 62,5 та 60 років відповідно. Порівняно з іншими країнами, в Україні вік виходу громадян на пенсію є одним з найнижчих. Але для України, в якій середня тривалість життя чоловіків – 57 років, жінок – 68 років, такий інструмент є складним, бо значна частина населення просто не доживатиме до пенсії [3].

Збільшення величини пенсійних внесків також не буде ефективним засобом. Згідно з оцінкою Світового банку, українські підприємці відраховують приблизно 60 % прибутку податками, в той час як відповідний середній світовий показник становить 40 % [4]. А *зменшення державних пенсійних виплат* не є припустимою рекомендацією, оскільки в нашій країні їх рівень і так ледве відповідає прожитковому мінімуму.

Тож існують цілком об'єктивні причини розвивати в Україні саме третій рівень пенсійної системи.

Незважаючи на те, що схожа тенденція стосовно демографічної ситуації прогнозується і в інших країнах Європи, є одна суттєва відмінність: у них вже сформувався ринок недержавного пенсійного забезпечення, а в Україні тільки почалася стадія його формування, і відбувається воно вкрай повільно. На Заході ринок недержавного пенсійного забезпечення активно розвивається і в офіційній документації ЄС до 2020 р. встановлено завдання перейти на нові конструкції пенсійних схем: частка пенсійних виплат солідарної системи повинна знизитися з 84 % до 64 % [4]. У нас же етап формування такої системи тільки почався.

Згідно з Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», виділяють відкриті, корпоративні та професійні НПФ.

Відкриті пенсійні фонди створюються юридичними особами, учасниками цих фондів є громадяни, незалежно від місця і характеру їх роботи.

Корпоративні пенсійні фонди створюються роботодавцями, і учасниками таких фондів є виключно громадяни, пов'язані трудовими відносинами з засновниками цих фондів. При створенні корпоративних пенсійних фондів роботодавці беруть на себе зобов'язання сплачувати додаткові пенсійні внески на користь своїх працівників.

Професійні пенсійні фонди створюються об'єднаннями громадян або юридичних осіб за професійною ознакою. Учасниками таких фондів є громадяни, пов'язані за родом професійної діяльності [5].

Станом на кінець третього кварталу нинішнього року до Державного реєстру фінансових установ внесено інформацію про 104 НПФ. Ще рік тому їх було 96.

На кінець I півріччя 2008 р. учасниками недержавних пенсійних фондів за укладеними контрактами було 428,3 тис. фізичних осіб, що на 53,7 % більше, ніж на кінець 2007 р. (протягом I півріччя 2008 р. до системи недержавного пенсійного забезпечення долучилось 149,6 тис. учасників, що на 74,6 % більше, ніж залучилося за весь 2007 р.).

Як і в попередні роки, серед учасників НПФ більшість складали особи віком від 40 до 55 років – 44,2 % (2007 р. – 41,9 %, 2006 р. – 43 %). Водночас, слід відзначити збільшення частки вікової групи старше 55 років – 9,5 % (9,3 % у 2007 р., 7 % у 2006 р.) та зростання частки учасників НПФ віком від 25 до 40 років – 35,3 % (34,0 % у 2007 р., 14 % у 2006 р.) [6], що можна розцінювати як прояв певного підвищення довіри людей до перспективності системи недержавного пенсійного забезпечення, котра ще перебуває в стадії свого становлення.

Однак за період з початку виводження пенсійної реформи Україна не продемонструвала великого прогресу на шляху розвитку недержавних пенсійних фондів та розбудови накопичувальної пенсійної системи. При тому, що чисельність зайнятого населення працездатного віку в 2008 р. складала близько 19 млн. осіб (19465,9 тис. осіб) [2], загальна кількість учасників недержавних пенсійних фондів на кінець 3-го кварталу становила всього 456,9 тис. осіб [6]. Пенсійні активи недержавних пенсійних фондів на відповідну дату складали близько 521 млн. грн. [6]. Така сума для України є вельми незначною. Для порівняння – загальні активи українських банків перевищують 400 млрд. грн. [2], тобто у порівнянні з активами банків пенсійні активи складають всього 0,13 %. В розвинених країнах величина активів фінансових посередників різних типів (банки, інвестиційні фонди, страхові компанії, пенсійні фонди) є приблизно однаковою. Це дуже невтішний результат для України, особливо якщо зауважити, що за оцінками більшості дослідників, в розвинених країнах кожен шостий долар інвестицій у світову економіку належить саме недержавним пенсійним фондам.

Подібна ситуація вказує на те, що реалізація пенсійної реформи знаходиться ще далеко від мети. Зокрема, недержавне пенсійне забезпечення ще не стало в Україні важливою складовою компенсаційного пакета, що надається найманим працівникам разом з іншими видами винагороди (відпочинком, преміями, пільговим лікуванням тощо). Недержавні пенсії не є в Україні масовим

додатковим видом соціальних гарантій працівників, як у більшості розвинених країн. Працездатне населення практично не виявляє власної ініціативи щодо участі в недержавному пенсійному забезпеченні. З макроекономічної точки зору, нерозвиненість системи недержавних пенсійних фондів позбавляє економіку потужного фінансового ресурсу для інвестування. При цьому мова йдеться саме про довгострокове інвестування (так звані «довгі гроші»). З точки зору ринку капіталів, нерозвиненість недержавних пенсійних фондів позбавляє ринок таких традиційних в розвинених країнах інституційних інвесторів, якими є недержавні пенсійні фонди.

Слід зазначити, що важливою відмінністю між Україною та країнами Заходу є вітчизняний *рівень доходів фізичних осіб*, що значно відстає від закордонного. В умовах загального низького рівня доходів населення, якщо одночасно кількість платників податків, якими переважно є особи працездатного віку, збільшується нижчими темпами, ніж збільшення кількості осіб похилого віку, неминуче настає зростання податкового тиску. В свою чергу, високі податки знижують мотивацію до роботи та її продуктивність, що негативно відображається на суспільному добробуті. А також, параметри, що характеризують рівень заробітної платні, значного мірою визначають становище інститутів пенсійної системи, передусім добровільного соціального страхування.

Переважна більшість учасників недержавного пенсійного забезпечення є його учасниками відповідно до пенсійних контрактів, укладених вкладниками-юридичними особами, а не учасниками-вкладниками на власну користь. І той факт, що спроможність українського населення заощаджувати на старість обмежена його фінансовим становищем, є, мабуть, головним, але не єдиним стримуючим чинником. В 90-х роках минулого століття приватні пенсійні фонди діяли за схемою трастів, і частина їхніх вкладників просто втратила свої заощадження. До того ж, в післярадянський період на території України було реалізовано чимало фінансових пірамід. Все це зумовило недовіру населення до фінансових установ, і громадяни не поспішають довіряти свої кошти фінансовим структурам, які покликані подбати про надійне збереження та приріст накопичених пенсійних грошей.

Втім, таку пересторогу не слід вважати надто виправданою. За суб'єктами сфери недержавного пенсійного забезпечення, включаючи самі НПФ, компанії з управління активами, зберігачів пенсійних коштів та адміністраторів НПФ, спостерігають Державна комісія регулювання ринку фінансових послуг (Держфінпослуг) та Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦБФР), а також НБУ та Антимонопольний комітет України.

Законодавство України передбачає посилений державний контроль і регулювання даної сфери. За законом, недержавний пенсійний фонд не може бути ліквідований як банкрут. Якщо засновники НПФ вирішать ліквідувати фонд, то мінімум за півроку мусять попередити вкладників і перевести їхні кошти до іншого НПФ, який вкладники оберуть самостійно. За таким переведенням коштів стежитиме спеціальна ліквідаційна комісія.

НПФ мають звітувати щоденно, щомісячно, щоквартально і щорічно за різними формами перед Держфінпослуг. Якщо доходність НПФ стає нижчою загальноринкової, то Держкомісія може примусово замінити компанію з управління активами фонду на іншу, яка на цьому ж ринку демонструє кращу доходність.

Підвищує надійність НПФ і законодавча заборона вкладати кошти в один фінансовий інструмент, і вимога відокремлення активів НПФ від активів засновника, компанії з управління активами, адміністратора та зберігача фонду. Пенсійні внески зараховуються на індивідуальний рахунок учасника фонду. Вони – його особиста, недоторкана власність.

Але, окрім так званого «суб'єктивного фактора» (недовіри громадян до системи недержавного пенсійного забезпечення), в Україні недостатньо елементарної обізнаності населення з можливостями і принципом дії НПФ. За різними оцінками експертів, 12-17 % українців лише чули про них. Необхідне проведення широкої інформаційної та роз'яснювальної роботи, спрямова на підвищення прозорості функціонування та вироблення довіри до НПФ, необхідне фінансування цих робіт з боку держави.

Одними з основних причин повільного розвитку недержавного пенсійного забезпечення є також недостатній рівень застосування державою можливих заходів економічного стимулювання відповідних правовідносин та недостатня зацікавленість роботодавців в участі у недержавних пенсійних програмах. Пенсійні гроші – «довгі гроші», а також дешеві, які потрібні вітчизняній економіці, яка потребує довгострокових інвестицій. Для національної економіки одним з пріоритетних напрямків, принаймні на початковому етапі розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, є стимулювання участі в цій системі підприємств-роботодавців. Слід враховувати, що якщо підприємство є засновником НПФ, воно одержує певний доступ до довгострокового фінансового ресурсу, частина якого (до 10 %) може бути спрямована на його інвестиційні проекти. Також слід зазначити, що кошти, які підприємство перераховує до недержавних пенсійних фондів на користь працівників, відносяться на валові витрати підприємства у розмірі 15 % від заробітної плати. Ці кошти не включаються до фонду оплати праці, отже, з них не здійснюються відповідні відрахування.

Проте існуючих стимулів недостатньо. Як показує практика, найбільш дієвим механізмом економічного стимулювання є застосування податкових пільг.

В цьому контексті, а також розвиваючи науково обґрунтовані підходи побудови ефективно діючих НПФ в Україні, слід виддати перевагу таким *пропозиціям*:

- кошти, внесені підприємствами на рахунки учасників недержавного пенсійного забезпечення, включати до складу валових витрат такого підприємства в розмірі, що не перевищує 25 відсотків його валового доходу за звітний період;

- кошти, спрямовані компаніями з управління активами недержавних пенсійних фондів до резервного фонду, в повному обсязі включати до складу валових витрат таких компаній;

- звільнити від оподаткування з доходів фізичних осіб та дозволити не включати до складу загального місячного або річного оподаткованого доходу такого платнику податку доходи, нараховані платнику податку на його рахунок у недержавному пенсійному фонді;

- звільнити від оподаткування на додану вартість послуги адміністрування недержавних пенсійних фондів;

- звільнити від оподаткування виплати з системи недержавного пенсійного забезпечення.

Також не все вирішено в галузі економічних, правових та організаційних засад створення та функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні. Зокрема, не вирішено питання розподілу функцій страхових компаній та НПФ на пенсійному ринку. Страховики надають накопичувальні пенсійні програми у вигляді сплати довічного анuitету та страхуванні ризику настання інвалідності або смерті застрахованої особи. Щоб запобігти виникненню нездорової конкуренції на ринку надання пенсійних послуг між установами, що його обслуговують, та розмежування їх ролей, необхідно вдосконалити відповідне законодавство.

В комітетах ВРУ вже знаходиться на розгляді проект Закону «Про недержавні пенсійні фонди», підготовлено законопроекти «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо загальнообов'язкового державного пенсійного страхування), «Про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування», «Про обов'язкову професійну пенсійну систему», «Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Всі ці нормативні документи спрямовані на вдосконалення системи пенсійного забезпечення і її більш ефективної діяльності.

Таким чином, хоча недержавні пенсійні фонди продовжують нарощувати активи випереджаючими темпами, поточний рівень залучення коштів населення в економіку України через механізм недержавного пенсійного забезпечення не відповідає *потенційним можливостям* зазначеної системи. Це відбувається з багатьох причин, але найважливішими заходами повинні бути ліквідація існуючих питань у відповідних правовідносинах на законодавчому рівні, впровадження в системі недержавного пенсійного забезпечення стимулюючих заходів з боку держави, проведення розгорнутої роз'яснювальної кампанії серед населення для підвищення рівня його обізнаності в суті пенсійної реформи, необхідне підвищення загального рівня життя, стимулювання впровадження інноваційних процесів у виробництві, нівелювання відставання розвитку ринку капіталу від потреб інвестиційних інвесторів, забезпечення прозорості діяльності НПФ через здійснення моніторингу і регулювання їх діяльності, вдосконалення загальної стратегії пенсійної політики в Україні.

Література:

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, NN 49-51, ст.376.
2. Статистична інформація Державного комітету статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Привалов Ю. Пенсійна реформа в Україні: тенденції та перспективи / Ю. Привалов, Ю. Саєнко, Ю. Сапелкін; відп. ред. Ю. Саєнко. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 218 с.
4. Третьякова Г., Что может решить проблему пенсионного обеспечения в Украине? / Г. Третьякова // http://www.uaib.com.ua/files/articles/381/30_4.doc
5. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 47-48, ст.372.
6. Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (розділ «Недержавні пенсійні фонди») // <http://www.dfp.gov.ua/732>

Аннотація

**РАЗВИТИЕ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ
ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ
ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ**

*Глуценко В.В., д.э.н., профессор, Левченко И.А., аспирантка
Харковский национальный университет имени В.Н.Каразина*

Авторами рассмотрены тенденции и особенности становления механизма негосударственного пенсионного обеспечения в Украине, его значение с точки зрения предоставления социальной поддержки соответствующих слоев населения и одновременного стимулирования процесса накопления внутренних инвестиционных ресурсов для осуществления долгосрочных инвестиций в национальную экономику с целью обеспечения ее ускоренного развития, а также развитие механизма негосударственного пенсионного обеспечения в процессе реформирования пенсионной системы Украины.

Ключевые слова: негосударственные пенсионные фонды, демографическая ситуация, и регулирование сферы пенсионного обеспечения, пенсионная реформа, система негосударственного пенсионного обеспечения.

Summary

THE DEVELOPMENT OF THE NON-STATE PENSION FUND FORMATION IN CONDITIONS OF THE PENSION SYSTEM REFORM IN UKRAINE

Gluschenko V.V., DPhil, professor, Levchenko I.A., graduate student

V.N.Karazin Kharkiv National University

The authors consider tendencies and features of establishing a mechanism of the non-state pension fund scheme in Ukraine, its value from the point of view of providing a social support of the proper layers of population and simultaneous stimulation of internal investment resources accumulation process for the realization of long-term investments in a national economy with the purpose of providing of it speed-up development, and also the development of the non-state pension fund scheme mechanism in the pension system reform process in Ukraine.

Keywords: a non-state pension fund, demographic situation, adjusting of sphere of the pension fund scheme, pension reform, system of the non-state pension fund scheme.